

MILOŠ DOLEŽAL: PODIVICE

(1995)

Východiskem debutu Miloše Doležala (* 1970) je pro autora intimně známý prostor obce na Vysočině. Přímým podnětem ke vzniku sbírky se stal osobní prožitek smrti babičky, o níž se básník dovídá v okamžiku, kdy ji přišel pozvat na svou svatbu. Autor se tedy ve své knize pohybuje „*Mezi mrtvou/ a ještě nenarozeným synem/ jak provazochodec*“ (42) a odráží hledání sepětí mezi jedincem a rodem a bytovaní v krušném, často ponuře působícím světě venkovské přírody, připomínající každodenně člověku jeho dočasnou a pomíjivou tělesnou podstatu na cestě mezi ránem a večerem, pondělím a nedělí, lednem a prosincem, začátkem a koncem.

Doležal knihu připsal svým předkům a své ženě, jako motto použil nalezené záznamy o úmrtí příbuzných a blízkých. Hlásí se tak k vědomí pokračování a návaznosti rodu, k pospolitosti vytvářené společenstvím živých i mrtvých, zvířat i míst, k skrytému chóru, jehož jevištěm je odedávna „*rynek, hřbitov, ovál, kostnice*“ (32). Návrat ke kořenům se děje ve stavu, kdy lyrický subjekt pobývá zároveň v momentu „*tady a teď*“ a zároveň se vztahuje k věčnosti a přijímá předávanou zkušenost (jev v městské realitě značně oslabený) a z ní odvozenou povinnost – „*orá Áron po vrstevnicích rodů/ zasekl kramlí*“ (14). Přes vůli vstoupit, přilnout a identifikovat se s nazíranou skutečností prolíná do textů zápas o vlastní totožnost, z něhož se v náznacích vynořují symptomy pochybností, nejistoty, úzkosti a kolísání, ale zároveň bolestná nemožnost „*odejít, opustit, propást/ ves jedinou, poslední, první*“ (30) a odejít do anonymity, kde „*nikdo už mě neobklopí*“ (25).

Doležalovo básnické zachycování lidského začlenění do krajiny a obcování s ní získává narozdíl od většiny tvůrců „venkovské“ lyriky často antiiluzivní a relativně nesouladnou podobu. Příroda a člověk tu spočívají ve vzájemném zaklesnutí, do zdánlivě indiferentní přírodní matérie je třeba proniknout, překonat její odpor, zmocnit se jí a uchvátit. Lidské působení má charakter stálé vryvnosti, rozrušování, dobývání – a naopak, zvláště v sevření podzimního a zimního období (do jejichž rámce autor zasazuje většinu básní) dochází k náporu na psychickou i fyzickou stránku jedince, obnažuje se jeho zranitelnost, omezenost a závislost na přírodě; vyostřují se rozpory a tíha vnitřního života, vyjevují se kolize touhy po plném životě a všudypřítomného umírání, latentní pomysl lidské všemocnosti se převrací v emoce pasivity a deprese.

Tomu odpovídá i Doležalův slovník, zpravidla popisující akty agrese, devastace a destrukce (*nať utatá a vytrhaná, roztrhaný krocán, rýha, trhlina, pukliny omítky, kopaniny, průseky, vruty, vývratě, sesuvy, vytržené břehy, průřezy, vykouslé veřeje, struhadla mraků, hřeby, vyrýplý suk, den vytlučený, proklovaná zima, podzim, nabodnutý na kůl, puklá očnice, puknou žily proutí, puklá obloha, kaluž vyhlodaná* atd.), i repertoár hláskových instrumentací artikulující nesouzvучnost a evokující jednak lopotný, drsný a skřípavě znějící boj se zatuhlostí, vzpříčeností a zadržáváním – často umocňovaný zahušťující výpustkou slovesa a užíváním podstatných jmen slovesných – a jednak naříkavé úpění, vzdychání a sténání. Doležal čtenáři vstup do svojí poetiky neulehčuje ani expoziční řady regionalismů, archaismů, neologismů i pojmenování reálií – *rozhory, křovice, konopák, bachry, vychladlo, strmilovy, drdle, schnilo* aj. Motivy pukání a puklin odkazují k tlaku zvenčí, ale vybavují i okamžik dozrání, otevření se svému smyslu spočívajícímu v jádru. Pukliny, rýhy a trhliny jsou důsledkem eroze a opotřebování, ale mají i půvab artefaktu. Každé aktivní přebývání v přírodě se jeví dvojlomně, jeho součástí je sebezáchovná expanze různých stupňů a vykořisťování, ale rovněž naslouchání, vcítění a porozumění jinak založenému životu. Tak je to i s řadou motivů – hřeb vyjadřuje bezohledné pronikání, ale váže se k němu i následná soudržnost a v religiózní rovině i význam absolutní oběti. Příroda relativizuje lidskou svobodu, neboť vyžaduje přizpůsobení vlastním zákonům a rytmům.

Všeprostupujícím tématem je neustálé zanikání, mizení z povrchu dolů, pod zem, do zásvětí; a viditelný rozklad, přijímaný s lhostejností jako nutnost, kdy „*nikdo už nekřísí/ nikdo už nekřísí*“ (47). Mimořádný význam nabývá voda, které nic neodolá, v níž se rozpouští a zaniká i řeč, eros, tělo samotné. Všechny formy se proměňují, neboť měknutí, tlení a rozpadání tvoří základní vlastnosti organické přírody. Růst, zrání, odchod a rozpad představují též nevyhnutelné fáze lidského života.

V Doležalově světě je vše odsouzeno k smrti, ale zároveň vše čeká transformace a znovuzrození. Na každém kroku viditelné stopy zániku a rozkladu přijímá autor jako přirozenou a nedramatickou součást života a uzavření cyklu – k tlejícímu tělu klade paralelu tlejících hrušek, „*v jeden hnůj*“ se mění člověk i dřevo, v řadě obrazů básně *Hřbitovy, hřbitovy* se z částí sesutého a odumřelého těla stávají okouzující součásti rostlinné a živočišné říše. Klíčovou důležitost přisuzuje Doležal obřadnému rozměru rozloučení s člověkem, odevzdání jeho těla posvěcené půdě hřbitova. Hřbitovní realita je sice kladena vedle reality všední (hrobník projevuje věčný vztah k řemeslu: „*Kdo ale zakope mě to teda nevím, když sem jedinej/ hrobař v týdle díře Vysočiny*“, 20), ale zároveň zde promlouvá hlas vystupující z koloběhu života a umírání a volající k „*probuzení*“. Vzdálenost mezi světem živých a mrtvých se tím ruší a člověk naslouchá pokynům z „*šachty*“, hloubky věků, mimočasové a mytické. K obřadu patří i přímé oslovení (Doležal uvádí jména nevšední a jadrná, odlesk jejichž dlouhověkosti a jedinečnosti dopadá na nositele a vytváří s ním zvláštní jednotu), adresované konkrétním tvářím, povoláním a osudům, vytvářejícím ce-

lek obce. Venkovské pohřbívání spojené s námahou (kopání hrobu, nesení rakve), účastí kolektivu a setkáním v sakrálním prostoru, po kterém truchlení střídá úlevná katarze, tvoří protipól často zmechanizovaného a neosobního pohřbívání ve městě. Obecní hřbitov se tak stává spojením přírody a transcendentna, od jejichž provázanosti se lze odrazit k přijetí naděje a víry v konečnou harmonii: „[...] *vedle sebe leží i dva stáli rváči/ z jejich pěstí ušité jsou boty andělů.*“ (56)

K náboženské symbolice se autor vztahuje jako k další fundamentální součásti venkovského území: přítomen je půst, modlitba, prosba, požehnání (ale také magické zaklínání a vyvolávání). Religiózní postavy ožívají a jsou osločovány – Kristus jako „*soused*“ (tj. někdo, s kým se běžně hovoří), Hospodin jako „*příchozí*“; jejich viditelnost se však může vytrácet v pochybovačné sebereflexi – „*vím, a přesto nevidím*“ (31), „*přibližně od věčného pokoušiš/ rozeznat*“ (33). Víra pak v konečném úhrnu vystupuje spíše jako strmá nesamozřejmost a trýznivá výzva než jako prostý zdroj útěchy a vyrovnanosti.

Inspirace venkovem jako duchovním a existenciálním fenoménem se počíná v české poezii odvíjet od *Selských písní* Josefa Václava Sládka, které pojednávají většinu podstatných a významuplných rovin i znaků tohoto zaměření – nadosobní řád přírody a tradice s rytmem dne a (církevního) roku, poskytující jistotu v krizi osobní i národní, dialektiku všech věcí a vztahů ve venkovském prostoru s rovnocným zastoupením života i smrti, konkrétnost obraznosti vztažené k určitému místu i tendence k epizaci a obohacení vlivem lidové písně či balady. Zároveň se tu konstituuje později v dílech méně schopných autorů převažující tendence k jisté idylizaci prostředí a sentimentální idealizaci, směřující k stavovské oslavě, mytizování půdy a exkluzivnosti postavení v národním společenství. Pomineme-li impresionistickou větev české lyriky, přichází zlom až s tvorbou Bohuslava Reynka, v jehož ostrém, syrovém a expresivním vidění vstupují do krajiny biblické a liturgické děje, a s dílem Jana Zahradníčka, vyrovnávajícího se s máchovským pojetím země jako kolébky i hrobu. Svár a napětí mezi protilehlými sklony (často i na ploše jednoho díla) zůstává určujícím rysem poezie rustikální orientace.

Doležal projevuje přesvědčivou zakotvenost v motivickém i jazykovém fondu české lyriky, aniž by přitom ustupoval od svébytného a původního výrazu. Kontakt je zřejmý zejména s autory pohybujícími se též v okruhu Vysočiny – např. v básni *Říjnové dny* se objevuje přímá aluze („*ať ohřeje nás/ kouř z Ithaky*“, 44) na skladbu Ladislava Fikara *Kouř z Ithaky* z jeho sbírky *Samotín*. Silně se projevuje i vliv Ladislava Dvořáka s jeho relativizací živého a mrtvého; osobitou litanii z básně *Pohřbívání slov* ze sbírky *Srdeň* dokonce Doležal parafrázuje. Dvořák: „*ženče Kosaříku/ čeledíne Svorníku/ pohůnku Formánku/ podomku Hrodku/ krčmáři Plucare/ tovaryši Lacre*“⁸⁶

⁸⁶ Dvořák, Ladislav: *Kainův útěk – Vynášení smrti – Obrys bolesti – Srdeň – Hle nyní*, Praha 1994, s. 105.

atd.; Doležal: „*truhláři Herdo/ zvoníku Křížalo/ pošťáku Voráči/ hospodský Bejčku/ trumpetačku Blažku/ handlíři Davide/ kamarádi Vráno a Záviško*“ atd. (17). Rozpoznatelná je i výrazná paralela s tvorbou Zbyňka Hejdy, určovanou blízkou částí Vysočiny a podobně zaujatou funerální tematikou: „*od hřbitova ke vsi/ a od vsi k hřbitovu*“⁸⁷; u Hejdy „*tlamatý hrob*“, u Doležala „*hřbitov vycenil mordu*“, u Hejdy „*krásné růžové/ prsty, jak klíči*“, u Doležala „*z vlasů tráva*“, „*z prstů nohy bedel*“ atd. Filiace lze objevit i s tvorbou Bohuslava Reynka, např. báseň *Tesaři ve větru* ze sbírky *Rty a zuby* souzní úzce s Doležalovou básní *Kácení stromu* (z 2. vydání vyřazenou). Zárodky epizujících linií (rozvinutých plně v druhotině *Obec*) v básni *K samotě*, vybudované na promluvě rázovitého hrobníka, odkazují k epice Vladimíra Holana a Jiřího Koláře. Značný ohlas Doležalovy sbírky, až na výjimky kladný, rezonoval se soudobým přívratem k duchovní ekologii „*cesty z města*“; autor svými *Podivicemi* zároveň rozšířil a posunul část české lyriky, vyrovnávající se s (ne)jistotou i horizontem zbytků venkovské přírodní reality v nás.

Ukázka

Záříjový závan

10. září

Vítu Venclovi

možná už podzim

možná zima

možná že truhla

pro mne připravena

a stojí v rohu truhlárny

možná že svatba

možná zádušní

možná že truhlu

do studny nespustí

a džberem víno vytáhnou

možná už podzim

možná zima

– přiložíš

v ohni vyhasíná –

(11)

Vydání

Podivice, Arca JiMfa, Třebíč 1995; 2. uprav., rozšíř. vydání, Atlantis, Brno 1997.

⁸⁷ Hejda, Zbyněk: *Básně*, Praha 1996, s. 71.

Reflexe

Miloš Doležal [...] napsal a vydal knihu o tom, že neproměnně trvají jisté věci, o kterých se ne-diskutuje, před kterými se prostě stojí, tichne, kleká. A nenapsal tu knihu jako Don Quijote 1995, který už napřed tříbí gesta případné velkolepé prohry, ne, napsal ji přirozeně a věcně, opravdově, „zahryznut“ do své země, bez zadních vrátek a lís, s hruďí nastavenou všem hygienikům.

Petr Borkovec: „Poezie jako zvon v srdci Podivice“, *Lidové noviny* 26. 9. 1995, s. 12.

Zde se domnívám vidět žhavé jádro Doležalovy tvůrčí zkušenosti, která navzdory všemu ne-
vyvěrá z prožitku rodného kraje, ale právě z odtrženosti od něho.

Jan Wiendl: „Podél podivických mezí“, *Tvar* 1995, č. 21, s. 22.

Pro Doležala je časem *Podivic* právě ona roční doba sychravosti, bičujících dešťů, nekonečných nocí, tlení a jakéhosi neustálého svážení „posledního jetele dětských kolen“ a „sedřených rejčáků, jež do hlíny slezou“. Druhým dominantním pohybem Doležalovy knihy je vpíjení se, dobývání, vtoukání se do domu, do skrýše, do náruče, do lásky i do hrobu.

Jan Suk: „Trnité keře poezie“, *Nové knihy* 1995, č. 42, s. 3.

Právě tato kniha je podle mého názoru frapantním příkladem, jak může být prostoduchost vydávána (a zejména přijímána) za básnickou hodnotu.

Miroslav Balaščík: „O celistvosti básnického světa a sbírkách Miloše Doležala“, *Host* 1996, č. 3/4, s. 258.

Avšak navzdory tomu, že všechno, o čem se v *Podivících* píše, až „domovsky“ známe, připadáme si tam zároveň jako na exkurzi v přírodním skansenu. Nedostavuje se žádoucí pocit *prostoty* a *zákonitosti*, nýbrž dojem složitosti a chtěnosti. Protože je subjekt sbírky mimořádně zjitřený ve vztahu k venkovským kulisám a úkazům – a mimořádně zdrženlivý před tím, aby se projevoval „za sebe“ – ulpíváme na každém detailu, který je prostě popisován a opisován.

Michael Špirit: „Tři dnešní lyrici“, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1996, č. 6, s. 83.

[...] dominantou této poezie není objevitelská touha naplněná vyhocenými sděleními o ztrátách a ziscích básníkovy poznání, ale vstřícná kontemplace uvozuující přijetí světa. Ne svět jako prostředí, ale svět jako člověk.

Igor Fic: „Podivice a poezie Miloše Doležala“, *Aluze* 1999, č. 3/4, s. 120.

Slovo autora

Realita jazyka je pro mne jedna z nejúžasnějších na světě. Připadám si v ní někdy jako kameník, vlámávám se do ní, vsekávám, jdu po vrstvě, a když se objeví prasklina nebo průrva, která způsobuje zvětrávání, zaseknu, nedopustím průnik.

„Já se tam vrátím. Pět odpovědí Miloše Doležala“ (rozhovor vedl Pavel Janáček), *Tvar* 1995, č. 17, s. 3.

Pamatuji se na pohřby, což byla jedna z mála tamních společenských událostí. Rakve se ještě tehdy nezavíraly a jako dnes vidím třeba mrtvolu myslivce v kamizole s nakroucenými kníry v klopě se sojčím pírkem. Moje prabába, s kterou jsem v Podivicích chodil pást husy, byla taková mystička, furt mi vzrušeným hlasem říkala, že někde vidí anděly... Takhle se ta krajina pro mě zabydlela.

„Daly se tam železný hajzly“ (rozhovor vedl Petr Placák), *Babylon* 2000, č. 5, (Literární a výtvarná příloha), též in *Kádrový dotazník*, Praha 2001, s. 88.

Bibliografie ohlasů

STUDIE: I. Fic, *Aluze* 1999, č. 3/4, s. 110–120; J. Wiendl, *Kritická Příloha Revolver Revue* 2000, č. 18, s. 70–75; týž in *Česká literatura* 2002, č. 3, s. 288–303.

RECENZE: M. C. Putna, *Souvislosti* 1995, č. 3, též in *My poslední křesťané*, Praha 1999, s. 351–354; K. Křepelka, *Proglas* 1995, č. 9/10; J. Wiendl, *Tvar* 1995, č. 21; J. Suk, *Nové knihy* 1995, č. 42; J. Pazderka, *Katolický týdeník* 1995, č. 52 (příl. *Perspektivy*); P. Borkovec, *Lidové noviny* 26. 9. 1995; P. Matoušek, *Lidové noviny* 9. 10. 1995; M. Trávníček, *Svobodné slovo* 21. 11. 1995; R. Burián, *Rovnost* 28. 12. 1995; M. Balašík, *Host* 1996, č. 3/4; I. Harák, *Alternativa nova* 1996, č. 9; M. Špirit, *Kritická Příloha Revolver Revue* 1996, č. 6; J. Jůzl, *Obratník* 1996, č. 12; I. Slavík, *Český týdeník* 1996, č. 113; P. Kotrla, *Tvar* 1997, č. 16.

Jiří Zizler